

РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття висвітлює важливу роль громадської думки у процесі становлення інституту демократичної громадянськості в Україні в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: громадська думка, демократична громадянськість, соціальний контроль.

Статья освещает важную роль общественного мнения в процессе становления института демократической гражданственности в Украине в условиях современных вызовов.

Ключевые слова: общественное мнение, демократическая гражданственность, социальный контроль.

The article covers important role of public opinion in the process of formation of the Institute for Democratic Citizenship in Ukraine in terms of contemporary challenges.

Key words: public opinion, democratic civic consciousness, social control.

Пряма залежність темпу демократичної трансформації від рівня залученості громадян до реальних процесів ухвалення політичних рішень загальновідома. За таких умов в Україні чільне місце в демократичній ієрархії політичних відносин набуває громадська думка. Сучасні проблеми функціонування політичної системи в Україні вимагають пошуку їх вирішення. Вироблення наукових підходів до аналізу місця і ролі громадської думки у процесі становлення інституту громадянськості, який сприяє оптимізації функціонування політичної системи, зумовило авторкою обрання теми даного дослідження.

Досвід сучасних демократичних політичних систем свідчить, що однією з фундаментальних основ, на яких побудовані ці системи, є суверенна громадська думка. Громадська думка – це сукупність уявлень, оцінок і суджень, що їх поділяє більшість чи принаймні значна частина населення стосовно проблем, подій чи фактів дійсності в конкретній соціальній ситуації. Громадська думка – це особливий стан масової свідомості, спільне розуміння громадянами значущих для них явищ, подій і процесів [1].

Відомо, що активне громадянське суспільство – це потужна сила, що привертає увагу до суспільних проблем та допомагає знайти шляхи їх розв'язання. Висловлюючи свою думку, беручи активну участь у громадсько-політичних рухах, громадяни мають змогу покращити якість життя і зробити внесок у розвиток держави та в процес створення відповідального та впливового суспільства [2].

Саме розвинені інститути громадянського суспільства є тим чинником, що допомагає державній владі визначити та розв'язати актуальні проблеми суспільства. Громадянське суспільство не є якоюсь єдиною організаційною структурою, хоча і містить у собі різні спільноти, асоціації, спілки тощо. Насамперед – це

суспільство громадян. Громадянським робить його не їх сукупність, а громадянськість. Воно є однією з фундаментальних категорій концепції громадянського суспільства і означає наділення та забезпечення громадян відповідними правами та умовами існування [3].

Але громадська думка – це не просто «стан масової свідомості», «колективного почуття», це один з найважливіших механізмів соціальної взаємодії осіб. Нормальне функціонування будь-якого об'єднання людей неможливе без формування спільного уявлення про загальні речі, без спільних оцінок певних явищ, подій, визначення спільних норм поведінки, практичних шляхів вирішення нагальних проблем. Подолання відчуження, налагодження тісних зв'язків із суспільством, зокрема через механізми формування й урахування громадської думки про соціальні проблеми, є однією з головних вимог соціальної орієнтації економіки і свідченням розвитку демократії.

Завдяки діагностично-оцінній, виховній та управлінській функціям, громадська думка, проникаючи в усі сфери життєдіяльності суспільства: виробничу, політичну, правову, етичну, релігійну, моральну, наукову – і виконуючи названі (а насамперед оцінну) функції, є дієвим елементом соціального контролю. Це – публічний вид соціального контролю, що потребує легалізації поведінки людей, подолання анонімності.

Особливістю громадської думки є те, що носіями і виразниками громадської думки є люди – соціальні групи, організації, окремі особи, які під ідеологічним впливом чи стихійно формують загальну думку. Оскільки основними методами формування громадської думки є наслідування, вплив авторитету, навіювання тощо, а основними способами формування громадської думки є міжособистісне спілкування, засоби масової

інформації, політична пропаганда, зростає підвищений попит на вироблення наукових підходів до врахування цих процесів в умовах сучасних викликів. У вітчизняній науковій літературі проблема місця і ролі громадської думки в державному управлінні розроблена ще недостатньо. Серед українських дослідників, чії праці присвячені цій проблемі, можна виокремити В. Л. Оссовського, А. А. Ручку та ін. Фундаментальні праці випустили російські та зарубіжні вчені – Б. А. Грушин, О. І. Иванов, В. Б. Житєнев, Р. А. Сафаров, Ф. Х. Мухаметшинін, Р. Кульчер, С. Квятковський та ін.

Загальноприйнятою у науковому світі на сьогодні є концепція громадської думки Волтера Ліпмана. Ця концепція вважається класичним підходом до розуміння принципів її формування. Головною конструкцією в концепції Ліпмана є поняття ілюзорного середовища – сфера, що оточує індивіда, посередник між ним і світом. Це середовище, нівелює здатність сприймати світ, у тому вигляді, в якому він існує насправді. Складовими ілюзорного середовища є *стереотипи, міфи* та спрощені моделі. Існування подібного середовища Ліпман пояснює через те, що людина не здатна досягнути широкий спектр інформації, що вирує у світі. Людина спроможна залишатись компетентною у виключно обмеженій кількості галузей знань. Інтерпретуючи Ліпмана, слід зазначити: обмеженість, що детермінує риси меншовартості індивіда є привілеєм для суспільства в цілому. Саме в цьому і міститься значущість громадської думки для демократії. Короткий дискурс вищезазначеного полягає у тому, що коли індивід більш компетентний у певному питанні, ніж інший, відповідно його думка становить більшу користь для громадськості, це ніяким чином не пригнічує думку іншого, проте для суспільства цінніснішою залишається думка компетентного. Відштовхуючись від цього, Ліпман закликає кожного знайти ту категорію, у якій він буде обізнаний, що принесе суспільству більшу користь [4].

Громадську думку вивчають за допомогою опитувань, спостережень, аналізу документації, а також колективних обговорень. У процесі вивчення громадської думки ставиться завдання визначати не тільки оцінку ставлення людей, а і їхні судження щодо ефективних способів розв'язання певної проблеми, удосконалення структури об'єкта, поліпшення умов, раціоналізації дій тощо. Наукове ж знання, на якому ґрунтується справді наукове управління, – це результат систематизації розрізнених даних з виявленням закономірних зв'язків між фактами і подіями. Лише після такої обробки громадська думка може надати органам влади інформацію, що має якість наукового знання [5].

Якою ж мірою державна влада в Україні спирається на громадську думку? Використовуючи діалогічний підхід до визначення рівня уваги представників державної влади до позицій громадян стосовно прийнятих політичних рішень та думку громадян стосовно наслідків ухвалених владою управлінських рішень, наведемо аналіз відповідних досліджень.

По-перше, певне уявлення можна скласти на підставі опитування групи народних депутатів другої сесії Верховної Ради України. Зі ста опитаних 61 %

народних депутатів відзначили, що для успішної депутатської діяльності їм бракує інформації про стан громадської думки. Водночас на запитання про те, що передусім сприяє покращенню законопроектів у Верховній Раді, тільки 20 % народних депутатів визнали важливість проведення репрезентативних опитувань населення стосовно якогось законопроекту. Більшість опитаних народних депутатів України (62 %) вважають, що їхні особисті позиції з багатьох питань збігаються з думкою виборців. У тих випадках, коли позиція виборців не збігається з думкою депутатів, такі розбіжності пояснюються таким чином: 1) думки виборців часто носять односторонній характер, оскільки вони не володіють достатньо повною і достовірною інформацією (53 %); 2) думки виборців не враховують можливостей і наслідків їх реалізації (41 %); 3) у позиціях виборців переважають емоції (24 %); 4) певні питання належать до сфери компетенції спеціалістів (11 %) [6].

По-друге, усе це, очевидно, не сприяє покращенню взаєморозуміння між депутатами та виборцями, що виражається у досить низькій довірі громадян до владних структур. Прикладом, що є тому підтвердженням, можна вважати аналіз анкетування, проведеного серед громадян у Миколаївському регіоні авторкою статті.

Отже, результати дослідження дозволяють виокремити такі його особливості:

Загальна тенденція – люди старшого віку, як правило, відповідали на питання більш категорично, займаючи крайні полярні точки зору.

В цей час, люди молодшого віку давали відповіді не так категорично, обираючи більш лояльні, або ж зовсім невизначені позиції, адже люди саме вони частіше знаходяться в процесі формування власної життєвої позиції, намагаються об'єктивніше оцінювати ситуацію, або ж просто не цікавляться політичним станом у країні.

Існує також недовіра в те, що в Україні можна реалізувати себе повноцінно, адже, люди старшого покоління порівнюють ситуацію, що наразі склалася в країні з Радянським Союзом, і відповідно перевага не на користь незалежної України, а молодше та середнє покоління на практиці розуміють, що попри свободу слова та демократію, держава не може забезпечити людям не тільки гідного життя, а й гарантій на першочергові потреби працевлаштування, не говорячи про успішність та обіцяний «добробут».

Також дослідження показує, що більшість людей схильні перекидати відповідальність на плечі держави, вважаючи, що саме вона повинна забезпечувати належне функціонування економіки, медицини, освіти та інших галузей.

Стосовно мовного питання, то респонденти загалом висловилися досить лояльно, результати «за» та «проти» майже однаково популярні.

Що ж стосується самостійності України або ж включення до союзу з Росією та Білоруссю, думки розійшлися полярно, що говорить про кардинально різну налаштованість респондентів (недарма ВО «Свобода» отримала неочікувано великий відсоток голосів на виборах до ВР).

Існуюча влада, та зокрема, уряд переважно, проте і з невеликим відривом, задовольняють респондентів

Відповіді також свідчать про те, що загалом респонденти позитивно ставляться до іноземних інвестицій, проте, весь економічний блок загалом стає досить суперечливим, отрималися різні думки, відповідно до яких, люди старшого покоління більш боязко відносяться до іноземного втручання в українську економіку, а люди середнього та молодшого віку навпаки – готові сміливо йти назустріч таким змінам.

Питання смертної кари досить категорично зайняло позицію «за», переважно групу підтримки йому склали чоловіки – тобто, на базі цього питання чітко прослідковується гендерна взаємозалежність.

Питання жінки в політиці здобуло прихильність, здебільшого у жінок, проте в деяких чоловіків, особливо, старшого віку – викликало негативну реакцію.

Наводимо конкретні результати проведеного опитування:

№ п/п	Зміст питання	Цілком згоден	Згоден	Не знаю	Не згоден	Цілком не згоден
1	У нашому суспільстві кожен може повноцінно реалізувати себе		10 %		60 %	30 %
2	Конкуренція є основою розвитку економіки		40 %	10 %	30 %	20 %
3	Кожен повинен нести відповідальність сам за себе	50 %	40 %		10 %	
4	У державі можуть існувати різні нації, але правити має лише одна		40 %	10 %	30 %	20 %
5	У місцевих бюджетах повинні залишатися не менше 50 % податкових надходжень	40 %	60 %			
6	Провідні рішення повинні бути директивними і не підлягати громадському обговоренню	20 %	50 %		30 %	
7	На електораті України лежить відповідальність за дії нового уряду	30 %	30 %		40 %	
8	Зниження податків приведе до виходу економіки з «тіні»	10 %	10 %		50 %	30 %
9	Колектив працює ефективніше, якщо рішення йому делегуються «згори»	10 %	30 %	20 %	40 %	
10	Обираючи кандидата на виборах, слід звернути увагу на його особисті якості, а не на передвиборчу програму	40 %	40 %		20 %	
11	Держава повинна повністю контролювати розвиток економіки	40 %	50 %		10 %	
12	Чи згодні ви з діями уряду України?	10 %	30 %	20 %	40 %	
13	Не вирішивши «сримське питання» Україна отримає другу Чечню		10 %		70 %	20 %
14	Всі люди народжуються рівними, незалежно від національності, статі, кольору шкіри, матеріального становища	40 %	60 %			
15	Усі проблеми в суспільстві – від його зайвої ініціативності		10 %		60 %	30 %
16	Приватна власність – основа економічної свободи людини	20 %	20 %	10 %	30 %	20 %
17	Медицина і освіта будуть якіснішими, якщо стануть платними	20 %	20 %		40 %	20 %
18	Цензура в ЗМІ неприпустима	10 %	50 %		30 %	10 %
19	Держава повинна піклуватися про всіх своїх громадян	70 %	30 %			
20	Люди, які мало чого досягли в житті, просто докладали недостатньо зусиль	10 %	30 %		20 %	40 %
21	Щоб вивести Україну з кризи, необхідно долучати до керівництва іноземців	10 %	30 %		30 %	30 %
22	Демократичні цінності слід виховувати в ранньому віці		30 %	30 %	30 %	10 %
23	Для запобігання корупції слід підвищувати зарплатню державним службовцям	20 %	20 %	10 %	40 %	10 %
24	Участь громадян у виборах ніяк не впливає на стан в країні		30 %	10 %	40 %	20 %
25	Смертна кара є справедливим покаранням злочинцю	20 %	50 %	10 %	20 %	
26	Щоб навести лад в країні, необхідно встановити жорстку диктатуру	30 %	50 %		20 %	
27	Думка оточення важливіша за думку окремої людини		20 %		30 %	50 %
28	Жінка – президент України		10 %	30 %	50 %	10 %
29	Медицина і освіта повинні розвиватися за рахунок держави	60 %	40 %			
30	Залучення іноземного капіталу є згубним для нашої економіки		20 %		70 %	10 %
31	Приватна власність є основою експлуатації	20 %	20 %	20 %	30 %	10 %
32	Доходи громадян повинні бути рівними				60 %	40 %
33	Російська мова в Україні повинна набути статусу державної	30 %	30 %		20 %	20 %
34	Міське самоврядування повинно мати визначний вплив на політику регіонів	10 %	40 %	10 %	40 %	
35	Існуючий уряд України виправдовує сподівання виборців	10 %	40 %		30 %	20 %
36	Іноземці мають право на купівлю землі і великих промислових підприємств	10 %	20 %	10 %	30 %	30 %
37	Росія цілком справедливо претендує на Крим	10 %	20 %		30 %	40 %
38	Землю слід передавати у приватну власність	10 %	40 %	10 %	10 %	30 %
39	Корупція повинна каратися якнайсуворіше	50 %	40 %	10 %		
40	Люди мають самі піклуватися про свій добробут і не чекати допомоги від держави	10 %	10 %		30 %	50 %
41	Більшість підприємств у країні повинні перебувати у державній власності	20 %	30 %		30 %	20 %
42	Кількість жінок у Верховній Раді повинна зростати		20 %	20 %	60 %	
43	Я хотів би повернутися до радянського Союзу	20 %	40 %		30 %	10 %
44	Потрібно збільшувати кількість іноземних інвестицій в нашу економіку	20 %	40 %		30 %	10 %
45	Приватна власність на землю неприпустима		20 %		40 %	40 %
46	В Україні повинна існувати лише одна державна мова		30 %	10 %	30 %	30 %
47	Існування смертної кари є грубим порушенням прав людини	40 %	50 %		10 %	
48	Матеріали ЗМІ повинні проходити цензовий відбір	20 %	50 %	10 %	20 %	
49	Україні слід приєднуватися до союзу Росії та Білорусі	30 %	50 %	10 %	10 %	
50	Великі підприємства краще працюватимуть, якщо будуть у приватній власності	10 %	20 %	10 %	30 %	30 %
51	Іноземці не повинні мати права на купівлю землі в Україні	10 %	10 %	10 %	50 %	20 %
52	Піклуватися про безпритульних дітей, сиріт і одиноких старих – обов'язок держави	60 %	40 %			
53	Мій вибір кандидата на політичну посаду залежить передусім від його реальних справ	60 %	40 %			

54	Брати кредити у Заході – значить припинювати гідність країни	30 %	30 %		40 %	
55	Країна може повноцінно розвиватися лише маючи незалежність	20 %	10 %		40 %	30 %
56	Для України краще бути самостійною державою	60 %	10 %		20 %	10 %
57	Політика нового Президента В. Януковича – це шанс для входження України в світове демократичне товариство	10 %	20 %	30 %	30 %	10 %
58	Участь у виборах – громадянський обов'язок кожного	20 %	60 %	10 %	10 %	
59	Держава має контролювати розподіл доходів	50 %	50 %			
60	Яким чином жінки-політики можуть змінити політичну ситуацію в нашій країні?			60 %	20 %	20 %

Вік	18-29	30-39	40-49	50-59	старші за 60	Всього
Жін.	+	+	+	+	+	50
Чол.	+	+	+	+	+	50

Порівнюючи результати аналізу анкетування депутатів та громадян, можна визначити тип відносин влади і громадської думки в сучасній Україні як патерналістський. Для того, щоб оцінити реальну практику взаємодії громадської думки та різних видів влади, російський учений О. Іванов пропонує уявити країні, або протилежні, типи такої взаємодії. Російський дослідник виокремлює два типи таких відносин: патерналістський і заснований на принципах соціального партнерства [6, с. 38].

Система соціального партнерства між владою і громадською думкою за сучасних умов має такі риси: вона дає можливість вирішувати суперечливі питання не шляхом страйків і на барикадах, а за столом переговорів, шляхом компромісу і взаємного погодження, урівноваження інтересів різних соціальних груп населення. Для України, на жаль, характерна інша картина. Можна навести деякі дані соціологічних опитувань, що проводились Інститутом соціології НАН України з 1994 до 2003 рр. Громадянам пропонувалося таке запитання: якби уряд України ухвалив рішення, яке утискає ваші законні права та інтереси, чи змогли б Ви щось зробити проти такого рішення? У 2003 р. 70,7 % громадян відповіли, що вони не можуть якось вплинути на ухвалені урядом рішення, навіть якщо воно суперечить їхнім законним інтересам, і лише 5,6 % вважали, що зможуть це зробити [7, с. 19]. Невтішні результати були отримані і при опитуванні громадян щодо їхніх можливостей відхилити аналогічне рішення, прийняте місцевою владою. Хоча відсоток тих, хто вважає, що здатний щось зробити, дещо зріс – 12,3 %, однак більшість опитаних відповіли на це питання негативно – 56,4 % [7, с. 23].

Нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування у процесах управління на всіх його стадіях. При цьому врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень носить не випадковий характер, а здійснюється цілеспрямовано і систематично. Таким чином,

використовуючи громадську думку як критерій розвитку демократії, можна дійти таких висновків: існуючі в Україні інститути прямої демократії не дають можливості громадянам цілком здійснювати свої управлінські функції; відзначається слабка взаємодія представників влади з громадською думкою, що виражається в низькій інформованості владних структур про стан громадської думки, а тому її не враховують при ухваленні політичних рішень. Звідси випливає, що українське суспільство перебуває ще далеко від моделі «соціального партнерства», а, отже, не може бути й мови про наявність в Україні демократичної політичної системи. Саме тому актуальними є наукові дослідження громадської думки та вироблення на їх основі механізмів запровадження дієвого впливу громадської думки на державно-управлінський процес. Оскільки громадська думка повинна забезпечити баланс між владою і суспільством. У розвинених демократичних системах вона є дзеркалом процесів, що відбуваються в суспільстві. Є своєрідним індикатором, що реагує на подразники суспільного тіла. Також громадська думка становить важливий елемент народного тиску, котрий повинен впливати на політичний процес, аналізувати владні кроки і лобювати народні інтереси.

Отже, базові функції громадської думки мають бути реалізовані в рамках українського політичного поля. Трансформаційні процеси в умовах сучасних викликів в Україні дають надію на створення нового бачення щодо місця і ролі громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень. Саме інституціоналізація громадської думки має бути важливим механізмом та індикатором становлення інституту демократичної громадянськості в Україні. Для цього важливим є створення законодавчої бази, яка б гарантувала обов'язкове систематичне вивчення громадської думки та зобов'язувала владні структури ухвалювати рішення з урахуванням волі та інтересів громадськості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : «Генеза», 2004. – С. 122.
2. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : [монографія] / А. Ф. Колодій. – Львів : Видавництво «Червона Калина», 2002. – 272 с.
3. Ярошенко В. М. Актуальність формування громадянськості в Україні. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / В. М. Ярошенко // «Грані» Зб. наук. праць. – Вип. 3 (11). – Дніпропетровськ, 2000, травень-червень. – С. 99–101.
4. Бобрицький Д. Значення громадської думки в Україні. Звернення до концепції Вольтера Ліпмана / Д. Бобрицький. – К. : Поступ, 2013.
5. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия / Под ред. А. А. Ручки. – К., 1993
6. Иванов О. И. Общественное мнение и власть // Соц. полит. журн. – 1993. – № 7. – С. 37–41.
7. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994-2003 / За ред. Н. В. Паніної. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003.

Рецензенти: Колісніченко А. І., д.і.н., професор;
Ляпіна Л. А., к.політ.н., доцент.

© Ярошенко В. М., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.04.2013 р.

ЯРОШЕНКО Віра Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: етизація політики, демократична громадянськість, гендерні аспекти у політиці.